

VARGA E. LÁSZLÓ

Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938–1940*

A Lengyel Köztársaság 1938–1940-ben Budapesten szolgálatot teljesítő katonai attaséja, Jan Pindela Emisarski¹ alezredes 1896. február 6-án született Raciechowicében (Krakkói vajdaság, Wieliczka járás, Galícia). Édesapja járási geodéta. A családban ő volt az elsőszülött gyermek, három öccse és három húga követte. Nyolcéves korától Krakkóban járt népiskolába, majd gimnáziumba, ahol anyai nagyszüleinél lakott. A nagypapától – az 1863-as lengyel felkelés katonájától és népiskolai igazgatótól – hazafias nevelést, szigorúságot kapott. Az unoka kitűnő tanulmányi eredményén ez meg is látszott. Gimnazista korában a család szűkös anyagi helyzete miatt év közben korrepetálta társait; nyaranta ügyvédi irodában küldöncként, cukrászdai eladóként, földmérő segédként, valamint egy folyómeder bővítésén dolgozott. A középiskolai cserkészcsapat és a Jagelló Egyetem hallgatói titkos hazafias körének is tagja lett. 1914-ben kitűnő eredménnyel érettségizett. Kohászati és Bányászati Akadémián tanult volna tovább, ha nem szól közbe az I. világháború. 1915-ben a közös hadseregbe, a 16. *Landwehr* gyaloghadosztályba kapott behívót, és tartalékos hadapród-tanfolyamon vett részt. 1915 decemberében került ki a frontra a mai Fehéroroszország területére. Mielőtt az első vonalba vezényelték volna, szakasz- és századparancsnoki tanfolyamot is végzett. A vizsgák után őrmesterré lépett elő, szakaszparancsnoki beosztást kapott a frontvonalban.

A Bruszilov-offenzíva kezdetekor, 1916. július elején Kelet-Galíciában, Krzemieniectól (ma Kremjanec az Ukrán Köztársaságban) északra található Sapanów falunál, az Ikwa folyó mentén esett hadifogságba. Asztrahányba, Szamarába, majd Hvalinyszk nevű település – Szamara és Szaratov között – fogolytáborába került. Az időt nem töltötte tétlenül, kiválóan megtanult franciául. Szamarában a tábor orosz parancsnoka, a lengyel származású Orłowski ezredes jól bánt honfitársaival.² A bolsevik forradalom győzelme után megszökött, Moszkvába ment. 1918. januárban belépett a Moszkvában alakulófélben levő lengyel lövészezredbe. Részt vett a Kolcsak tengernagy oldalán harcoló 1. lengyel lövészezred har-

* A tanulmány a XX. Század Intézet támogatásával készült.

¹ 1937-ben a wóljni vajda engedélyével vezetéknevét Emisarskira módosította. Vö.: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (a továbbiakban: IPiMS), Kol. 207/5/6. Publikált formában lásd: Emisarski, Jan: *Wspomnienia 1896–1945*. [Visszaemlékezés 1896–1945.] Materiały. Dokumenty, archiwalia, studia. Ed.: Findler, Waclaw – Hlawaty, Jacek. London, 2004. E mű alapján közöljük életrajzi és szolgálati adatait. Lásd még: Lengyel Béla alezredes varsói katonai attasé jelentését Emisarski személyi és szolgálati adatairól, 1938. szeptember 12. Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HL HM) Eln. B-1938-42404. Lengyel alezredes tévesen közli, hogy Emisarski Myslenicében született, s nem említi a vezetéknev-változást.

² Leányát Emisarski 1922-ben vette feleségül. A házasságból 1924-ben Jerzy utónevű fiú született.

caiban, majd az 5. lengyel gyaloghadosztály-parancsnok segéd tisztjeként a hadosztály megszervezésében. Kolcsak veresége után a lengyel hadosztály is szovjet-orsz fogságba esett.³ Emisarski 1920 januárjában Krasnojarszkból megszökött, többedmagával vonattal Pétervárra utazott, és Rigán keresztül, 1920. április 19-én érkezett Wilnába. Varsóban a külügyminisztériumban és a vezérkari főnökségen beszámolt a szibériai harcokról. Rövidesen a lengyel hadsereg hivatásos katonája lett, pályafutását hadnagyként kezdte. A lengyel-szovjet-orsz háború idején a vezérkari főnökség 2. osztályán az orosz referatúrán szolgált.⁴ A háború után Moszkvába delegálták, ahol a katonai attasé második helyetteseként teljesített szolgálatot (1921–1922). Kilenc hónap múlva a szovjet-orsz katonai elhárítás csapdája esett, a hatóságok *persona non gratának* nyilvánították, ezért visszahívták. Hazatérve újra a vezérkari főnökség 2. osztályán találjuk (1922–1925).

Az 1920-as évek elejétől megkezdődött a hivatásos tisztikar képzése. A lengyel hadsereg tisztjeinek zömét a volt légionisták⁵ alkották. Jó részük semmiféle katonai szakképzettséggel nem rendelkezett, és nem mindegyikük szerezte azt meg később sem. Természetes, hogy az újjáalakult Lengyel Köztársaság hadseregébe a volt cári, *k. u. k.*⁶ és a császári német hadseregben szolgált hivatásos és tartalékos tiszt rendfokozattal rendelkezők többsége is szolgálatra jelentkezett. Sokan otthon, kevesebben Franciaországban vettek részt át- és továbbképző tanfolyamokon, vagy katonai főiskolai hallgatók lettek. A harminc év körüliek rövidített idő, két év alatt végeztek Varsóban és Párizsban. A legkiválóbbak vezérkari tanfolyamon képezték magukat tovább.

Emisarski 1925–1927-ben végezte el a katonai főiskolát Varsóban. Ezután százados, Łódźban a Kaniowi 31. lövész ezredben századparancsnok. 1928–1933-ban a Katonai Tudományos Intézet és Kiadó Vállalatnál (*Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy*) először propaganda- és munkaügyi referens, majd a *Wiarus* című, az altiszti kar számára megjelenő hetilap⁷ első szerkesztője. Saját kérésére vezényelték csapathoz. A 3. légiós gyalogezredben zászlóaljparancsnok, 1934-ben az ezredparancsnok helyettese. 1935-ben a Równeban (ma Rivne, Ukrajna) állomásozó 13. gyaloghadosztály vezérkari főnöke őrnagyi rendfokozatban. 1937-ben vezérkari alezredessé lépett elő, és megkapta az Arany Érdemkeresztet. Itt szolgált 1938-ban, amikor Waclaw Stachewicz⁸ dandártábornok vezérkari főnök javaslatára Budapestre került katonai attasénak.

³ Az Oroszországban 1914–1920-ban működő lengyel katonai egységek történetéről lásd: Kukiel, Marian: *Zarys historii wojskowości w Polsce*. Londyn, 1948.; Bagiński, Henryk: *Wojsko Polske na wschodzie 1914–1920*. Warszawa, 1921.; Kozłowski, Eugeniusz – Wrzosek, Mieczysław: *Dzieje oręża polskiego, 1794–1938*. Warszawa, 1974.; Emisarski, Jan Pindela: *Formacje Wojska Polskiego na Syberii. Cz. I. Nasze boje*. Warszawa, 1920.

⁴ IPiMS Kol. 207/5/5. Emisarski minősítvényi táblázata, év nélkül, felsorolva addigi katonai pályafutása. Valószínűleg moszkvai kiküldetése előtt készült 1921-ben.

⁵ Az I. világháború alatt, 1914–1917 között k. u. k. alárendeltségben harcoló lengyel légiőről van szó. Katonái önkéntesekből álltak. Kezdetben tisztjeinek egy része a közös hadsereg lengyel nemzetiségű hivatásos (kevés) és tartalékos tisztjeiből (többség) került ki, akiket átvezényeltek a légióba, vagy közvetlenül oda hívták őket be. Első parancsnoka Karol Trzaska-Durski (1849–1935) nyugállományból visszahívott k. u. k. altábornagy. Az említett évek alatt 30 000 katona szolgált benne, beleértve az elesettek, sebesültek, leszereltek, hadifogságba elesettek számát.

⁶ *Kaiserlich und königlich*, vagyis: császári és királyi.

⁷ Huszonnégy oldalon jelent meg 10 000 példányban. A lap nyereséges, önfenntartó volt.

⁸ Waclaw Stachewicz (1894–1973) dandártábornok. Filozófiát végzett a lembergi egyetemen. 1914 előtt lengyel paramilitáris alakulatokban, 1914–1917-ben a lengyel légiókban szolgált, 1918 után hivatásos katona. Katonai főiskolai hallgató Párizsban (1921–1923), vezérkari főnök (1935–1939). 1939. szeptember 18-án a kormányval együtt Romániába menekült, ahol internálták. 1940-ben Algériába szökött, és csak 1943-ban érkezett Londonba. Beosztást nem kapott. Az emigráns lengyel

A Lengyel Köztársaság 1924-től⁹ 1938-ig, Emisarski akkreditálásáig nem rendelkezett katonai attaséval Magyarországon. Kinevezésének előzményei néhány hónappal korábbiak.

A magyar és a lengyel vezérkar közötti kapcsolatfelvételre nem sokkal a kormányzó 1938 februárjában Lengyelországban tett látogatása¹⁰ után került sor. Április elején Andrzej Marecki vezérkari ezredes, a varsói vezérkari főnökség 2. osztály tisztje érkezett Budapestre. Meglepő módon nem katonai, hanem csak politikai jellegű témák iránt érdeklődött.¹¹ Hazaérkezése után József Beck külügyminiszter azon az állásponton volt, hogy a katonai kérdések megtárgyalását Varsóban lehetne folytatni, vagy lengyel katonai attasét kellene Budapestre kinevezni.¹² A kettő persze nem zárta ki egymást, mert a politikai készség mindkét fél részéről megvolt. Rydz-Śmigły tábornagy,¹³ a hadsereg főparancsnoka 1938. május közepén megadta elvi hozzájárulását a katonai attasé delegálásához.¹⁴

---

kormány léptette elő altábornaggyá 1964-ben. Kryśka-Karski, Tadeusz – Żurakowski, Stanisław: *Generalowie Polski niepodległej 1918–1939*. Warszawa, 1991. 62.

⁹ A lengyel katonai képviselő kezdete Budapesten 1918 őszére nyúlik vissza. 1918. november 1-jétől Tabaczyński őrnagy a lengyel légiók gyűjtőállomásának parancsnoka, 1918. november 9-től Marek Mysłakowski huszár százados a lengyel állam katonai meghatalmazottja, 1919. január elejétől Jerzy Potocki huszár százados katonai attasé, 1919. március 7-étől Alfred Wielopolski katonai attasé, 1921. május 6. és 1924. június 10. között Jerzy Grobicki őrnagy katonai attasé volt. Magyarország katonai ellenőrzésének megszűnte után, 1928-tól működtek nyilvánosan magyar katonai attasék külföldön, így Varsóban: Andorka Rudolf vezérkari alezredes (1927. december 4. – 1931. április 15.), Ujszászy István vezérkari őrnagy (1931. április 15. – 1934. május 1.), Lengyel Béla vezérkari őrnagy, majd alezredes (1934. május 1. – 1939. május 1.), Sárkány Jenő vezérkari őrnagy (1939. május 1. – 1939. szeptember 18.) Sipos Péter (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs*. Budapest, 1997. 23., 454., 259.; Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, 2001. 25–26., 354–355., 203–204., 298. A lengyelországi magyar katonai képviselő előzményeit 1918-tól 1928-ig lásd: Árokay Lajos: *Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei 1918–1919*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 30. évf. (1983) 1. sz. 73–94.; uő.: *A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítására 1920–1923*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 30. évf. (1983) 3. sz. 356–482.; uő.: *A rejtett magyar katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923–1928 között*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 30. évf. (1983) 4. sz. 574–591.

¹⁰ Erre 1938. február 5–9. között került sor Krakkóban és Varsóban, közbeiktatva egy vadászatot Białowieżában. A kormányzót elkísérte István fia, Kánya Kálmán külügyminiszter, Csáky István külügyminisztériumi kabinetfőnök és Bakách-Bessenyei György, a külügyminisztérium politikai osztályvezetője, valamint Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, főhadsegéd, Uray István, a kabinetiroda főnöke, Brunswick György útimarsall, vitéz Gerlóczy Gábor alezredes, első szárnysegéd, Németh Tibor őrnagy, szárnysegéd, Scholtz Andor folyamőr kapitány, szárnysegéd és vitéz Koós Miklós szárnysegéd. Lásd: Varga E. László: *A kormányzó látogatása Lengyelországban 1938-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 114. évf. (2001) 4. sz. 573–595.

¹¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 64. A külügyminisztérium politikai osztály rezervált iratai. Küm. res. pol.-1938-17-353. Kánya külügyminiszter Hory varsói követnek, 1938. május 4.

¹² MOL K 64 Küm.res. pol.-1938-17-366 res. pol. Hory szig. biz. 110. pol/főn. jelentése 1938. május 4.

¹³ Edward Rydz-Śmigły (1886–1941) tábornok. Szépművészeti akadémiát végzett Krakkóban. Bécsben egyéves sorkatonai szolgálatot teljesített a 4. *Hoch und Deutschmeister* ezredben, zászlósként szerelt le. Továbbszolgálatra kapott felkérést, de nem vállalta. Az első világháború alatt a lengyel légiókban különböző parancsnoki tisztségeket töltött be. A szovjet–lengyel háború alatt az Északkeleti, majd a Középső front parancsnoka, a Wilnoi Hadsereg felügyelője (1921–35), a hadsereg főfelügyelője. (1935–39). A szeptemberi hadjáratban a lengyel hadsereg főparancsnoka. A kormányval együtt Romániába menekült, ahol internálták. 1940 decemberében megszökött, Magyarországra jött. A Lengyel Életrajzi Lexikon szerint Budapesten a Dr. Pajor által vezetett szanatóriumban és gr. Marenzi Károly tábornok özvegyének villájában lakott. Balatonföldváron, Szántódon és Zamárdiban is tartózkodott. 1941. október 25-én indult Budapestről Varsóba, ahová öt nap múlva érkezett meg. 1941. december 2-án szívroham következtében meghalt, Adam Zawisza álnéven te-

Budapesti állomáshelyére történt megérkezése előtt, 1938. szeptember 9-én, két héttel az újabb Szudéta-válság kezdete előtt a lengyel és a magyar kormány között szorosabb politikai kapcsolat alakult ki, létrejött a *Gentlemen's Agreement*,¹⁵ ami egyúttal a magyar–lengyel katonai együttműködés előtt is megnyitotta az utat.

Mindkét országnak területi követelése volt Csehszlovákiával szemben, s a lengyel katonai attasé delegálását ez meggyorsította. A vezérkari főnök választása azért eshetett Emisarskira, mert a közös hadseregben szolgált, és rendelkezett diplomáciai tapasztalattal. A kinevezésnél az sem lehetett mellékes szempont, hogy kiválóan beszélt németül, franciául, oroszul.

A diplomáciai úton történt egyeztetések után 1938. szeptember 12-én a magyar külügyminisztérium értesítette a honvédelmi minisztérium Elnöki B osztályát, hogy a lengyel kormány Emisarski vezérkari alezredest kívánja kinevezni katonai attasévá,¹⁶ és sürgősen kérte a kormányzó előzetes hozzájárulásának megszerzését. Négy nap múlva az osztály megkérte azt, s a kormányzó meg is adta.¹⁷

Emisarski 1938. október 1-jén a Varsó–Budapest légi járattal érkezett meg a magyar fővárosba, ahol működését azonnal megkezdte. A lengyel kormány bőséges anyagi eszközöket biztosított a katonai attasé hivatali munkájához, javadalmazására, lakása berendezésére. A szolgálati gépkocsit, az asztali ezüstöket és tizenkét fős porcelán készletet a hadügyminisztérium biztosította Varsóban, a kristály készleteket Bécsben, Pozsonyban és Budapesten vásárolták.¹⁸ Varsói ötszobás lakását eladva Budán emeletes villát bérelt. Titkárnot, szakácsnot, gépkocsivezetőt tartott. Azonnal elkezdett magyarul tanulni titkárnökjétől, Petre Jozefinától,¹⁹ akinek édesanyja – magyar lévén – kiválóan beszélt nyelvünket. A nyelvtanulást a fokozódó nemzetközi feszültség hatására 1939 márciusában abba kellett hagynia. Hivatala szalonjában saját tulajdonát képező festményeket helyezett el. Havi javadalmazását dollárban kapta, amelyet a követségen váltott be. Ez 4500 pengőt tett ki, amely rendkívül számottevő összeg volt.²⁰

Megérkezése után húsz kötelező látogatást tett, kezdve a kormányzótól József főherceggig.²¹ Ezek után az volt a benyomása a felső magyar katonai vezetésről, hogy Rátz Jenő²²

mették el. Részletesebb életrajzát lásd: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIII. Warszawa–Wrocław–Kraków, 1991–1992, 434–442.; Kryśka-Karski–Żurkowski: *Generalowie*, 19.

¹⁴ MOL K 64 Küm. res. pol.-1938-435 res. pol. Hory 1938. május 21-ei 103/5614. sz. számjeltávirata. Másolat.

¹⁵ Az egyezményt Hory varsói követ és Szembek külügyi államtitkár közösen fogalmazta meg. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. II. kötet. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Összeállította: Ádám Magda. Budapest, 1965. 320. sz. irat.

¹⁶ HL HM Eln.B-1938-40020. A külügyminiszter átirata a honvédelmi miniszternek. 1938. szeptember 12.

¹⁷ HL HM Eln B-1938-41327. A kormányzó előzetes hozzájárulásának megkérése.

¹⁸ IPiMS Kol. 207. Emisarski hagyaték, 101.

¹⁹ Uo. 102.

²⁰ Uo. 101.

²¹ József Ágost főherceg (1872–1962) tábornagy, hadsereg-főparancsnok az I. világháborúban. A Habsburgok magyar nádori ágának leszármazottja. A Horthy-rendszerben felsőházi tag (1927–1945), a MTA elnöke (1936–1945), 1937-től a Légoltalmi Liga elnöke. Ellenezte a háborúból való kilépést. *Magyarország a második világháborúban*, 196–197.

²² Rátz Jenő (1882–1952) tábornok, vezérkari főnök (1936–1938), honvédelmi miniszter (1936. szeptember 5. – 1939. május 24.) Szakály: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*, 289.

honvédelmi miniszter, László²³ és Andorka²⁴ ezredek kivételével a honvédség tisztjei nem alkalmazkodnak az akkori idők tempójához, nem vállalnak kockázatot. A miéltre már a bemutatkozó beszélgetésekkor választ kapott: Magyarország kis ország, kis hadsereggel rendelkezik. Hasonlóképp vélekedett a kormányzó is, aki az első audiencián mondta el neki, hogy Magyarország békés úton kívánja visszaszerezni elveszített területeit a „hivatásos bűnözőktől”, nem kíván bonyodalmat okozni Európában. Összességében a honvédségről úgy vélekedett Emisarski, hogy az a háború előtti időszak osztrák–magyar hadseregére emlékeztet.

A magyar politikában 1938 őszén központi kérdés volt a közös magyar–lengyel határ megteremtése Kárpátalján. Ebben Magyarország Lengyelország és Olaszország segítségét kívánja, állapította meg Emisarski egyik jelentésében.²⁵ Budapesti állomáshelyéről az volt a véleménye, hogy a hagyományos lengyel–magyar barátság következtében az ő helyzete más, mint a többi katonai attaséé. A kivételezett bánásmódra számított is. Elvárta, hogy a magyar katonai vezetés tájékoztassa őt a katonai és a politikai helyzetről, a katonai előkészületekről, és ne a sajtóból vagy más úton megszerzett információkból tájékozódjon. Hangsúlyozta, hogy missziójának Varsóban a magyar és a lengyel vezérkar közötti közvetítő szerepet szánják.

Vezérkari főnöke utasítását, hogy ne sugallja a magyar katonai vezetésnek 1938 őszén – a közös magyar–lengyel határ megteremtése érdekében – a fellépést Csehszlovákia ellen, egy alkalmat kivéve mindig betartotta. A lengyel és a magyar kormány egyaránt kívánta a határ a mielőbbi létrejöttét, azonban félve álláspontjuk kiszivárgásától, személyes képviselők még egymás előtt is óvatosan nyilatkoztak ebben a kérdésben. Az említett egy alkalom 1938. november 10-én következett be. Ujszászy István alezredes²⁶ azon kérdésére, hogy személyes véleménye szerint mit tenne, ha a kárpátaljai autonóm kormány a magyar kormányhoz fordulna segítségért, azt válaszolta: „Ha ez tőlem függne, már régen megszerveztem volna, s ha ilyen alkalom adódna, azt 100%-ig ki kell használni, minden segítséget meg kell adni ennek a kormánynak.”²⁷

A lengyel kormány úgy ítélte meg, nincs semmi alapja arra, hogy katonailag beavatkozzon, agresszorként háborúba keveredjen Csehszlovákiával. Szerinte minden joggal Magyarország rendelkezik, mert ez a terület évszázadokig ide tartozott, s ahogy Emisarski fogalmazott, „magyarok (is) élnek Kárpátalján”.²⁸ Lengyelország csak diplomáciai és diverzi-

²³ László Dezső (1893–1949) vezérezredes. Emisarski Magyarországra érkezésekor az I. vegyes dandár vezérkari főnöke, 1938. november 1-jétől a vezérkari főnökség (a továbbiakban: vkf.) 1. osztályának vezetője. Ekkor ezredes. Szakály: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*, 199–200.

²⁴ Andorka Rudolf (1891–1961) hivatásos katona, vezérkari tiszt, jogi doktor, diplomata. Katonai attasé Prágában (1923–1927), Varsóban (1927–1931). Róder Vilmos honvédelmi miniszter szárnysegédje (1931–1933), a vkf. 2. osztály helyettes vezetője (1934–1935), honvédelmi minisztérium Elnöki B osztályának vezetője (1935–1937), a vkf. 2. osztályvezetője (1937. augusztus 1. – 1939. május 5.), madridi követ (1939–41). Szakály: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*, 25.

²⁵ Arvhiwum Akt Nowych (Varsó), Szab Główny 1938. (a továbbiakban: AAN SG) 616/277. Emisarski 1/38/tjn. sz. titkos jelentése a vkf. 2. osztály vezetőjének, Pelczyński ezredesnek, 1938. október 11.

²⁶ Ujszászy István (1894–1948?) 1939-től ezredes, 1942-től vezérőrnagy. 1939–1942-ben a vkf. 2. osztály, 1942–1944-ben az Államvédelmi Központ vezetője. Szakály: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*, 354–355.

²⁷ AAN SG 616/265. Emisarski 38/38 tjn. sz. titkos jelentése a vkf. 2. osztály vezetőjének Varsóban, 1939. november 11.

²⁸ Az első bécsi döntés következtében Magyarország visszakapta a Felvidék déli, döntően magyar lakta sávját, valamint Kárpátalján Munkács, Ungvár és Beregszász városokat, összességében 12 000 km²-t körülbelül egymillió lakossal. Emisarski részt vett a honvédség kassai bevonulásán.

ós segítséget nyújthat – említette.²⁹ Kárpátalja 1938. őszi sikertelen visszaszerzésében³⁰ tevékeny szerepet játszott. A Rongyos Gárda 1938 októberében és novemberében végrehajtott szabotázscelemekényeit összehangolták a lengyel területről hasonló céllal bevetett³¹ fegyveres csoportok tevékenységével. A lengyel vezérkar ezért küldte Magyarországra Stanisław Szydłowski vezérkari alezredest, akinek Emisarski továbbította a Varsóból érkező parancsokat.³² A honvédség 1938. november 22-ére tervezett beavatkozása Kárpátalján a német, majd ennek nyomán az olasz tiltakozás következtében elmaradt.

1939. március 15-én Csehszlovákia megszűnt létezni. A *Wehrmacht* bevonulásával párhuzamosan létrejött a Cseh-Morva Protektorátus,³³ Pozsonyban kikiáltották az első Szlovák Köztársaságot. A „gazdátlanul maradt” Kárpátaljára bevonult a honvédség, melynek előőrsői északkeleten másnap elérték az ezeréves történelmi határokat, létrejött a közös magyar–lengyel határ. Mindennek nem sokáig örülhetett sem a két ország közvéleménye, sem a politikai vezetés, mert Csehszlovákia megszűnésével befejeződött Lengyelország bekerítése. Német támadás esetén a lengyeleknek csak két irányban maradt összeköttetésük a külvilág felé. Románia irányába, amelyhez szovjet támadás esetén védelmi szerződés kötötte, valamint Magyarország felé Kárpátalján keresztül.

A német agresszió következő áldozata Lengyelország lett, napról napra nőtt a feszültség a két ország között. A lengyelek nem járultak hozzá sem Danzig Németországhoz csatolásához, sem a lengyel területen építendő exterritoriális autósztráda és vasútvonal kiépítéséhez, amely Kelet- és Nyugat-Poroszországot kötötte volna össze. 1939. április 28-án Hitler a *Reichstagban* elmondott beszédében bejelentette a német–lengyel megneemtámadási szerződés egyoldalú felmondását. A második világháború kirobbanásáig hátralevő öt hónap kíméletlen pszichológiai és egyoldalú német propagandaháborúval telt el,³⁴ amihez augusztusban német részről sorozatosan elkövetett határsértések társultak.

A magyar politikai és katonai vezetés megpróbált egyensúlyozni a lengyel- és a német-barátság között. Teleki Pál miniszterelnök kénytelen volt állást foglalni. 1939. július 24-i, Hitlerhez írott második levelében³⁵ kijelentette, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelország ellen. A magyar sajtó hasonló módszer követésére kényszerült, Csáky külügyminiszter utasítására követte a politikai kötéláncot.

²⁹ AAN SG 616/265. Emisarski 38/38/tjn. sz. titkos jelentése a vkf. 2. osztály vezetőjének Varsóba, 1938. november 11. A lengyel katonai vezetés 1938. november 19-ig kisebb csoportokban százötven diverzánst vetett be Kárpátalján, és hét, egyenként hetvenfős század várta a csehszlovák–lengyel határon a bevetési parancsot. Lengyel Béla alezredest, varsói magyar katonai attasé telefon-számjeltávirata a vkf. 2. osztály vezetőjének, 1938. november 16. *Diplomáciai iratok Magyarországnak külpolitikájához*. III. kötet. Magyarország külpolitikája 1936–1938. Összeállította: Ádám Magda. Budapest, 1970. 33. sz. irat; Hory varsói magyar követ jelentése a külügyminisztériumnak, 1938. november 21. uo. 56. sz. irat.

³⁰ Itt nem taglaljuk részleteiben az 1938 őszi történet magyar–lengyel együttműködést, sem annak nemzetközi diplomáciai és politikai hátterét.

³¹ Bővebben lásd: Zgórnai, Marian: *Ukraina Zakarpacka, 1938–1939*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CLXXVIII. Prace Historyczne Z. 103. Kraków, 1993. 155–162.

³² AAN SG 616/265. Emisarski 38/38/tjn. sz. titkos jelentése a vkf. 2. osztály vezetőjének, Pelczynski ezredestnek, 1938. november 11.

³³ Emil Hácha akkori csehszlovák köztársasági elnök 1939. március 13-áról 14-ére virradó éjjel Münchenben – ahová tárgyalni hívták – erőszakkal való fenyegetés hatására aláírta az erről szóló okmányt.

³⁴ Az időszak lengyel–német kapcsolataira vonatkozó iratokat lásd: Jędruszczak, Tadeusz – Nowak-Kielbikowa, Maria (ed.): *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*. II. kötet. Warszawa, 1996.; *The Polish White Book*. New York, é. n. [1940.]

³⁵ Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, 1966. 3. kiadás. 100. sz. irat.

Ha a német–lengyel ellentétéről közzétett hír tárgyilagos volt, a németek tiltakoztak, ha részrehajló, Orłowski³⁶ lengyel követ tette ugyanezt. Csáky úgy vélte, inkább a lengyel követ tiltakozzon, mint Erdmannsdorff.³⁷ A lavírozás felettébb szükséges volt, mert a magyar kormány németbarátsága miatt nem akarta elveszíteni a lengyelek rokonszenvét, ugyanakkor lengyelbarátságát kifelé tompítania kellett, hogy ne veszítse el a további revíziós sikerekhez feltétlenül szükséges német jóindulatot.³⁸

1939 júliusában a honvédelmi minisztérium legfelső vezetése körrendeletben hívta fel a főtiszti kar és az osztályvezetők figyelmét arra, hogy ők éppúgy, mint illetékes beosztottaik a lengyel katonai attasét a legbarátságosabban kezeljék, de szolgálati felvilágosításokat ne adjanak neki. A rendelet kitért arra is, hogy a német képviseltek tagjaival szemben is óvatosan viselkedjenek.³⁹

A körrendelet hatása más területeken is érződött. A lengyel tartalékos tisztek délkelet-lengyelországi szervezete Turkában lengyel–magyar tartalékos tiszti találkozót kívánt szervezni, és Ungvárról hívott meg tartalékos magyar tiszteket. A honvédelmi minisztérium Elnöki B osztálya ezt nem tartotta időszerűnek, és azzal utasította el a kérést, hogy nálunk nincs a tartalékos tiszteknek szervezete.⁴⁰

Kazimierz Mycielski lengyel követségi titkár 1939 augusztusában a Magyar Katonai Szemlében meg kívánt jelentetni egy „Lengyelország hadereje” című cikket. A vezérkari főnökség 2. osztálya ellenezte ezt, arra hivatkozva, hogy tartalma sértené a németek érzékenységét. A honvédelmi minisztérium Elnöki B osztály útmutatásai szerint átdolgozandó változat közzétételéhez azonban hozzájárult.⁴¹

1939. augusztus 31-én a külügyminisztériummal egyetértésben a honvédelmi minisztérium előbbi osztálya arra utasította a VIII. (kassai) hadtestparancsnokságot, hogy a lengyel–magyar határon kerüljék a feltűnő barátkozást. A lengyelek kezdeményezései elől udvariánisan ki kell térni, és szolgálati célokat kivéve senki sem léphet lengyel területre.⁴²

A német–lengyel háború tizenhetedik napján a szovjet Vörös Hadsereg keletről támadt Lengyelországra, és elfoglalta a Molotov–Ribbentrop-paktumban nekik juttatott keleti területeket. Rydz-Śmigły tábornagy, hadsereg-főparancsnok elrendelte a délkeleten működő hadseregcsoportok számára az evakuálást⁴³ Romániába és Magyarországra. A lengyel kormány még aznap Romániába menekült, ahol tagjait internálták.

Ezután érkeztek a lengyel hadsereg alakulatai és a polgári menekültek tömegei Magyarországra. Sárkány Jenő őrnagy, varsói katonai attasé már szeptember 13-i táviratában tolmácsolta Hory követ kérését (a közelgő szovjet támadást senki sem feltételezte), hogy a

³⁶ Leon Orłowski (1891–1976) budapesti lengyel követ (1936. június 4. – 1941. január 1.)

³⁷ Otto Erdmannsdorff (1888–1978) budapesti német követ (1937. május 11. – 1941. június 31.)

³⁸ Jungerth-Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. Szerk.: Sipos Péter – Szűcs László. Budapest, 1989. Lásd az 1939. május 21-ei naplóbejegyzést.

³⁹ HL HM Eln.B-1939-35005. A lengyel katonai attaséval való érintkezés, 1939. július 8.

⁴⁰ HL HM Eln.B-1939-37424. A lengyel tartalékos tisztek délkeleti körzeti szervezetének levele, 1939. július 15.

⁴¹ HL HM Eln.B-1939-41925. A cikk a háború kitérője miatt mégsem jelent meg.

⁴² HL HM Eln.B-1939-45011. A lengyel–magyar érintkezés szabályozása a határon. A honvédelmi miniszter rendelete, 1939. szeptember 1. A kiadott intézkedést Werth Henrik vezérkari főnök már 1939. július 31-én kérte a honvédelmi minisztériumtól. Uo.

⁴³ Rydz-Śmigły tábornagy utolsó parancsát lásd: Kunert, Andrzej Krzysztof (ed.): *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Rozkazy Naczelnego Włodza do żołnierzy 1939–1945*. Warszawa, 1997. 45. A parancs dátuma és kiadásának helye vitatott. A levéltári példányon „állomáshely 1939. szeptember” szerepel. Ennek ellenére van olyan lengyel hadtörténész, aki szerint a parancsot már Románia területén, Cernăuți-ban (Czernowitz, ma: Csernivci, Ukrajna) adta ki.

magyar kormány könnyítse meg a menekültek határátlépését.⁴⁴ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter⁴⁵ (véltetően Teleki miniszterelnök tudtával vagy utasítására) 1939. szeptember 17-én megnyitotta a határt. Ezen a napon az ökörmezői határvidéki kerületi rendőrkapitányság vezetőjéhez, Jakó Károlyhoz azzal a kéréssel jött át egy lengyel ezredes, hogy „Magyarország hajlandó-e menedékjogot adni a lengyel hadseregnek”. Jakó érintkezésbe lépett a belügyminisztériummal, ahonnan azt az utasítást kapta, hogy „a lengyel polgári és katonai menekülteket be kell engedni az országba”.⁴⁶ Az első katonai menekült Magyarországon Adam Rudnicki alezredes, a lengyel hadsereg hetilapjának, a *Polska Zbrojnia*nak szerkesztője volt, akit 1939. szeptember 12-én Ujszászy ezredes, a vezérkari főnökség 2. osztályának vezetője a saját irodájában „adott át” Emisarskinak. Az első napokban a polgáriak nemegyszer a katonákkal együtt kerültek internálótáborokba, akiknek ellátási költségeit a belügyminisztérium utólag megtérítette a honvédelmi minisztériumnak.

Az internált lengyel katonaságot⁴⁷ – mind Romániából, mind Magyarországról – a még Lengyelországban kapott parancs értelmében tovább kellett evakuálni Franciaországba. Ezért Emisarski azt kérte Ujszászy ezredestől, hogy a magyar hatóságok egyezzenek ebbe bele. Szolgálati jelentésében⁴⁸ írja, hogy az ígéret ellenére a beleegyezést sohasem kapta meg. Úgy véljük, hogy elővigyázatosságból Ujszászy a későbbiekben sem egyeztetett bele az evakuációba, mert azt egyrészt nemzetközi egyezmények tiltották, másrészt ha az lengyel részről kiszivárog, komoly diplomáciai bonyodalmakhoz vezethetett volna. Ugyanakkor az ígéret azt jelentette a lengyelek számára, hogy a magyar hatóságok szemet fognak hunyni az evakuáció felett. Ez a későbbiekben így is történt. Azt azonban úgy ő, mint Orłowski követ és Zaránski budapesti főkonzul⁴⁹ is elismerik visszaemlékezéseikben, hogy amennyiben

⁴⁴ MOL K 63. A külügyminisztérium politikai osztálya általános iratai. Küm.pol.-1939-17/7-HM átírat a külügyminisztériumnak 21511 eln. 2. vkf. 1939. számon.

⁴⁵ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) jogász, politikus, belügyminiszter (1931–1935; 1938. május 14. – 1944. március 19.). 1944. március 19-én a Gestapo letartóztatta, mauthauseni fogoly. *Magyarország a második világháborúban*, 225. Varsó Ursynów kerületében 2000-ben utcát neveztek el róla, Teleki Pál miniszterelnökről és Baló Zoltán ezredesről.

⁴⁶ Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. Budapest, 1991. II. 82.

⁴⁷ Emisarski alezredes, Dembiński tábornok, Orłowski budapesti lengyel követ visszaemlékezéseikben, jelentéseikben egyaránt 40 000 katonát és 10 000 polgári személyt említenek. Lásd: IPiMS B.I.119/A. Jan Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 1.; Baló ezredes kimutatása szerint 45 225 internált katoná volt Magyarországon 1939. szeptember közepétől 1940 tavaszáig. HL HM Eln.21-1942. sz.n. Baló hagyatéék. Növ. napló sz. 53/1963. 5209. cs. Itt nem érintjük a magyar és lengyel történések, hadtörténések által becsült számokat, amelyek magasabbak.

⁴⁸ IPiMS B.I.119/A. Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 3.

⁴⁹ Józef Zaránski (1903–?) diplomata. 1939. március 20. – 1939. szeptember 1. között Lengyelország bécsi főkonzulja. 1939. szeptember 13-án érkezett Budapestre. Az addigi főkonzul, akinek német felesége volt, nem merte vállalni a lengyel menekültek számára az evakuáció során kiállított útlevelek tömegének aláírását. „Beteget” jelentett, ami egyenlő volt hivataláról való lemondásával. 1939-ben el is utazott Budapestről. Zaránski a magyar kormánytól nem kapta meg a működési engedélyt, az *exequatur*-t, amit Orłowski követ szeptember 17. után jegyzékben kért számára. Működése során élvezte a magyar kormány hallgatóságos támogatását, amelyet később így értékelt: „Egész 16 hónapos magyarországi tevékenységem során a hatóságok részéről feladatomból és kötelességem iránt nem csak teljes megértést, hanem jóindulatú segítséget is kaptam. A magyar társadalom minden osztályától és vallásfelekezettől és lengyelek nem mindennapi szívéllyességét, vendégszeretetet és áldozatkészséget kaptak, függetlenül az ezzel kapcsolatos kényelmetlenségektől és a személyüket fenyegető veszélytől. Ne feledjük, hogy a győztes Németország a szomszédban volt, a Gestapo ügynökei egész Magyarországon dorbézoltak, különösen Budapesten.” In: Zaránski, Józef: *Świadek wydarzeń. Od Anshlusu do Jalty*. London, 1968. 28. Zaránski a főkonzulátus bezárása (1940. augusztus 8.) után a követség állományába került. A magyar–lengyel diplomáciai kapcsolatok megszakadása (1941. január 1.) után távozott Londonba. 1943–1945 között a londoni nagykövetség titkára, a miniszterelnök titkárságának vezetője. Téves, hogy a háború végéig Buda-

a magyar kormány meg akarta volna akadályozni az evakuációt, azt módjában lett volna megtenni.

1939. szeptember 23-án Orłowski lengyel követ – feltehetően Emisarski tudtával és egyetértésével – felhívást intézett a katonai internáltakhoz és a polgári menekültekhez. Felhívta figyelmüket a fegyelem és a lengyel nemzeti méltóság, valamint a nemzetközi jogból eredő rendelkezések betartására, s arra, hogy a katonák kötelesek fegyvereiket a magyar hatóságoknak leadni és katonai internálótáborokba vonulni.⁵⁰

A polgári menekülteket legelőször a budapesti főkonzul látogatta meg 1939. szeptember 30-án Losoncon,⁵¹ míg Emisarski a honvédelmi miniszter engedélyével⁵² szeptember 28-án az Esztergomban, Visegrádon és Egerben internált katonákat kereste fel.

A katonai attasénak az evakuációban játszott szerepe elsőrendű volt, azt ő irányította. Munkáját Sikorski altábornagy, miniszterelnök (egyben hadsereg-főparancsnok és hadügyminiszter)⁵³ 1939. november 30-án kiadott irányelvei szerint végezte.⁵⁴ Ennek során figyelembe kellett venni azt a parancsot is, hogy tevékenységét a lehető legtovább végezze Magyarországon,⁵⁵ azaz ne adjon okot a magyar hatóságoknak, hogy kiutasítsák. Irányította a hírszerzést, felelős volt az internált katonák morális állapotáért, a demoralizáló hatásokot ellensúlyoznia kellett. Az utasítás értelmében az internáltak továbbra is katonák, kötelesek a hadügyminisztériumból, illetve a főparancsnoktól érkező minden parancsot betartani. Magyarországról – akár haza, a megszállt Lengyelországba vagy semleges országba – engedély nélkül senki nem távozhatott. Tiszt ötven év, katona negyvenöt év alatt ilyen kérelmet nem is terjeszthetett elő. Magyarországról Franciaországba evakuálni volt köteles mindenki, aki erre parancsot kapott, hogy az ott felállítandó lengyel hadseregben szolgáljon tovább.

Sikorski altábornagy a katonai attasé részletes feladatkörét a következőkben határozta meg:

- „- szervezi és irányítja a hírszerzést a vezérkari főnökség 2. osztály útmutatásai szerint,
- irányítja és ellenőrzi az internálótáborok lengyel parancsnokainak munkáját, kimutatást készít a hadügyminisztérium számára a legkiválóbban dolgozó tisztekről,

pesten tartózkodott volna; vö.: *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945.* Budapest 1985. 613.

⁵⁰ A felhívást lásd: Id. Antall József: *Menekültek menedéke. (Emlékek és iratok).* Szerk.: Kapronczay Károly. Budapest, 1997. 355.

⁵¹ Zaránski: *Świadek wydarzeń*, 30.

⁵² HL HM Eln.B.-1939-50801. A lengyel katonai attasé látogatása lengyel menekült táborokban.

⁵³ Władysław Sikorski (1881–1943) vezérezredes. Műszaki egyetemet végzett Lembergben, k. u. k. gyalogsági tartalékos tiszt. Az első világháború alatt Krakkóban a lengyel Nemzeti Főbizottság katonai osztályának vezetője; a légiónk 3. gyalogezred-parancsnoka; sorozási biztos; kiképzőtáborparancsnok; hadkiegészítési biztos. A lengyel–szovjet háborúban a 9. gyalogezred parancsnoka, majd a 3. hadsereg parancsnoka. 1922–1923-ban miniszterelnök, 1924–1925-ben hadügyminiszter. Pilsudski 1926-os katonai államcsínyével nem értett egyet, szemben állt az általa létrehozott rendszerrel. 1928 után rendelkezési állományba került, az 1939. szeptemberi hadjáratban sem kapott beosztást. Miután a Romániában internált lengyel kormány lemondott, 1939. szeptember 30-án Párizsban miniszterelnök lett. Egy ideig betöltötte a hadsereg-főparancsnoki, a hadügyminiszteri és a miniszterelnöki tárcát. Gibraltárnál máig tisztázatlan körülmények között repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. Nevéhez fűződik a diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval 1941 nyarán. Kryśka-Karski–Żurakowski: *Generalowie*, 26.

⁵⁴ Sikorski altábornagy 195/39 tjn. sz. titkos utasítása a budapesti katonai attasé számára. IPiMS A.XII.63/3. Másolat.

⁵⁵ IPiMS B.I.119/A. Emisarski: *Ewakuacja z Węgier*, 11.

- az internálótáborok anyagi szükségleteivel tisztában van, közbenjár ez ügyben a megfelelő magyar szerveknél, együttműködik a segélyező bizottsággal,
- kötelességévé teszi minden tisztnek, altisztnek, hogy a szeptemberi hadjárat alatt elkövetett és tudomására jutott szégyenletes cselekményeket jelentsék (szökés a harctérről, lopás, állami tulajdon eltulajdonítása és eladása, állami pénzeszközök magáncélra való felhasználása, lengyelhez méltatlan viselkedés külföldön),
- a tiszti és altiszti internálótáborok állományát fegyvernekem, név szerint nyilvántartja,

- Románia és Magyarország háborúba lépése esetére elkészíti a nem hadkötelesek és a hadkötelesek azonnali tömeges evakuálási tervét. A háborúba való belépést megelőző időben e két állam magatartása lehet kedvező és barátságtalan Lengyelország számára, ezért mindkét eshetőséggel számolni kell. Barátságos álláspont esetén egyeztetni kell az evakuációt a román és a magyar hatóságokkal, barátságtalan álláspont esetén az evakuáció minden lehetséges formáját, annak megszervezését, irányát, tartamát ki kellett dolgozni. A végrehajtás idejét a katonai attasé határozza meg.”⁵⁶

Emisarski munkáját egész budapesti tartózkodása alatt változatlan lelkiismeretességgel végezte. Az evakuációra vonatkozó parancsok rádió⁵⁷ n keresztül érkeztek a hadügyminisztériumból, Párizsból, majd Londonból. Ezeket a főkonzulátuson működő evakuációs iroda vezetője Emisarskin keresztül kapta kézhez. Az irodát 1939 októberében szervezték meg, személyi állományát tiszték alkották, vezetőjét a rejtés miatt igazgatónak⁵⁸ nevezték. Tisztjeit Stefan Dembiński tábornokkal⁵⁹ közösen válogatták ki a hozzánk érkezett internáltak közül. Emisarski az iroda megszervezésében is oroszánrészt vállalt. A csúcsidőszakban, 1940 nyaráig, Franciaország katonai vereséig harminchat fő dolgozott ott. Az igazgató szoros együttműködésben állt a főkonzullal,⁶⁰ aki az útleveleket biztosította. Egyik legfontosabb szerve a titkárság volt. Feladata az volt, hogy kiválogassa az internáltak közül az evakuálandókat, biztosítsa az iroda titokvédelmét. Személyi állománya kizárólag a vezérkari főnökség 2. osztálya tisztjeiből állt. Vezetője, Adam Zakrzewski őrnagy konzulhelyettesként volt bejelentve a külügyminisztériumban Budapesten. Helyettese Jan Keller alezredes (fe-

⁵⁶ Sikorski altábornagy 195/39 tjn. sz. titkos utasítása a budapesti katonai attasé számára. IPiMS A.XII.63/3. Másolat.

⁵⁷ A rádió adó-vevő készüléket Emisarski előrelátásának köszönhetően még a II. világháború kitérőse előtt Varsóból kapta a katonai képviselet. Katonai távirások és rejtjelezők kezelték.

⁵⁸ Kezdetben Adam Rudnicki huszár alezredes 1939. október 25-ig, majd Adam Bogoria Zakrzewski vezérkari alezredes 1939. december 24-ig, végül Jan Keller vezérkari alezredes 1940 nyaráig.

⁵⁹ Stefan Dembiński (1887–1972) altábornagy. 1918-ig k. u. k. huszár százados, 1918 után a lengyel hadseregben különböző ulánus egységek és magasabb egységek parancsnoka. A XII. lovasdandár parancsnoka (1930–1932), hadügyminisztériumi főosztályvezető (1932–1939). 1939 szeptemberében a „Stryj” önálló hadműveleti egység parancsnoka. Rydz-Śmigły tábornagy főparancsnok utasítására evakuált Magyarországra. A honvédelmi minisztérium 21. osztálya mellett működő „A Magyarországon Internált Lengyel Katonák Képviselete” vezetője. Ekkor dandártábornok. Feladatával össze nem egyeztethetően részt vett az illegális evakuáció munkájában. Amikor ennek alapos gyanúja felmerült, 1940. április 25-én illegálisan elhagyta Magyarországot. HL HM Eln. 21-1940 - 15932 és 22535; HL HM Eln.B 1940-24172. 1940–1941-ben a lengyel gyűjtőtábor parancsnoka a Skóciához tartozó Bute szigeten. 1941-től a Nyugat-Európában harcoló lengyel hadsereg felszámolásáig a köztársasági elnök katonai irodájának vezetője. Altábornagyi rendfokozatát az emigráns kormánytól kapta 1964-ben. Kryśka-Karski–Żurakowski: *Generalowie*, 34. Budapesti működéséről 1946-ban írt összefoglaló jelentése Londonban található a Sikorski Intézet és Múzeum Levéltárában.

⁶⁰ Władysław Namysłowski, aki azonban német felesége folytán nem vállalta a munkát. Helyére a Bécsből 1939 szeptemberében érkezett lengyel főkonzul, Józef Zaránski lépett. Róla lásd a 49. sz. jegyzetet.

dőneve Szeligowski) volt. Az evakuálandó katonák és az internálótáborok személyzeti nyilvántartását Mieczysław Młotek őrnagy végezte. Az irodának volt pénzügyi, útlevél-, fehérnemű-ellátó és elszállásolási, fénykép-, pecsét-, zöldhatár, valamint személyautó⁶¹ szekciója. A katonák orvosi vizsgálatát Mikołajewski doktor emberfeletti munkával látta el. Az iroda titkos összekötői az internálótáborok lengyel rangidőseivel tartották a kapcsolatot, szervezték a szökéseket. A táborból megszökötteket Budapesten konspirációs lakásokon⁶² bújtatták a kiutazásig. Megkapták az útlevelet – benne a jugoszláv és az olasz beutazó vízumot, a civil ruhát,⁶³ az élelmiszercsomagot, a vasúti jegyet, valamint az úti ellátmányt dinárban és dollárban. A Magyarországról hivatalosan eltávozók vonattal utaztak Zágrábon át Olaszországba Modanéig, ahol Franciaország területére léptek. A többség azonban megszököve az internáló táborokból, polgári menekültként jelentkezett a belügyminisztérium vagy a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság által fenntartott menekülttáborokban, s onnan a zöld határon keresztül továbbszöktek Jugoszláviába. Evakuációjuk sikeres és tömeges volt, mert a határ menti községek, városok szolgabírói, a csendőrség és a határőrség szemet hunyva nem vettek tudomást az illegális határátkelőről. A német diplomáciai tiltakozások hatására alkalomszerűen történtek ugyan szigorítások, letartóztatások, majd mintha mi sem történt volna, az evakuáció folyt tovább. A határátlépést a helyi lakosságból is segítették. A katonák további útját a belgrádi katonai attasé, Wasilewski alezredes és a zágrábi lengyel főkonzulátus szervezte.

Az irodával a legszorosabb kapcsolatban a honvédelmi minisztérium 21. osztálya mellett működő, az „Internált Lengyel Katonák Képviselése” nevű szerv állt, melynek vezetője Stefan Dembiński dandártábornok volt. Azért eshetett rá a választás, mert katonai pályáját a kassai katonai alreáliskolában kezdte,⁶⁴ 1918-ig hivatásos tiszt volt az osztrák–magyar közös hadseregben, ebből következően kitűnően beszélt németül, és történelmi hangzású, Magyarországon jól csengő vezetékneve volt. Személyéről Emisarski megbeszélést folytatott Barabás Emil altábornaggal,⁶⁵ a honvédelmi minisztérium I. főcsoportfőnökével, és nem kevés szerepe volt abban, hogy Bartha Károly honvédelmi miniszter,⁶⁶ akit ez ügyben a követtel együtt keresett fel, kinevezte Dembińskit. E szerv hiányában a katonák evakuálása olyan mértékben, mint ahogy az a valóságban történt, nem lett volna lehetséges. Ez is bizonyítja a „magyarok jóindulatát”.⁶⁷ Emisarski véleménye szerint a legkörmellettebb munkával még a negyedét sem tudták volna evakuálni a katonáknak, ha a döntő magyar tényezők, Horthy kormányzó és Teleki miniszterelnök álláspontja ellenséges lett volna a lengyelekkel szemben.⁶⁸

⁶¹ A katonai tulajdonban levő személyautók egy részét Magyarországon, kisebb részét Jugoszláviába vitték, ott adták el. A befolyt pénzt az evakuációra fordították. Jelentős számú személyautót vittek még ki Franciaországba.

⁶² Budapesten konspirációs lakásokban egyszerre hatvan főt tudott elhelyezni az evakuációs iroda. IPiMS B.I.119/A. Emisarski: *Ewakuacja z Węgier*, 7.

⁶³ A civil ruhát – egyforma színű és fazonú öltönyöket – egy budapesti ruhagyárban rendelték meg. Orłowski, Leon: *Wspomnienia z Budapesztu*. Kultura [Paris], 6. (1952) Nr. 10. 118.

⁶⁴ Stawiecki, Piotr: *Słownik biograficzny generałów wojska polskiego 1918–1939*. Warszawa, 1994. 89.

⁶⁵ Barabás Emil (1886–1948) altábornagy. A honvédelmi minisztérium I. főcsoportfőnöke (1938. október 1. –1940. november 1.)

⁶⁶ Bartha Károly (1884–1964) hadmérnök, vezérezredes, honvédelmi miniszter (1938–1942).

⁶⁷ IPiMS B.I.119/A. Emisarski: *Ewakuacja z Węgier*, 11.

⁶⁸ Uo. 3. Hozzátette még: „A magyar társadalom igazi rokonszenvvel és jóindulattal viseltetett a lengyel menekültek tömegeihez. Magyarország volt az egyetlen ország Európában, amely baráti érzé-

Az internált lengyel katonák ügyében Emisarski együttműködött Baló Zoltán ezredessel,⁶⁹ a honvédelmi minisztérium elnöki 21. (hadifogoly és katonai internáltak) osztálya vezetőjével és Ujszászy István ezredessel, a vezérkari főnökség 2. osztálya vezetőjével. Baló ezredes azt kérte Emisarskitól, hogy ne százával, hanem kisebb csoportokban történjenek a szökések az internálótáborokból,⁷⁰ mert a tömeges szökések szemet szűrnak. Emisarski egyikőjükkel sem találkozott gyakran. Az előbbivel azért nem, mert a kapcsolattartásra Dembiński tábornok volt hivatott, az utóbbit illetően pedig a Budapesten jól kiépített német hírszerző hálózatra kellett tekintettel lenni, és nem ártott a vezérkari főnökségen jelenlevő németbarát tiszték figyelmét is elkerülni.

Dembiński tábornok napi kapcsolatban állt Baló ezredessel, és ritkábban, de találkozott Barabás altábornaggal és Bartha honvédelmi miniszterrel is. Visszaemlékezésében megjegyzi róluk, hogy valószínűleg a német katonai attasé hatására kellemetlenkedtek neki a magyar hatóságok, de „viszonyunk, jólesően állíthatom, általában kollegiális és baráti volt”.⁷¹ Baló ezredesről azt jegyezte fel, hogy a vele való kapcsolat „tisztességes volt, ugyanakkor a magyarok igyekeztek még a legkisebb konfliktust is elkerülni a németekkel, és mindenben segíteni akartak nekünk”.⁷²

Emisarski az evakuáció lebonyolításában és megszervezésében számíthatott a már említett Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság együttműködésére, amelyet többségében arisztokrata hölgyek alkottak, többek között Károlyi Józsefné,⁷³ Odeschalci hercegné,⁷⁴ Andrassy Ilona,⁷⁵ Weiss Edit.⁷⁶ Az utóbbi az internáló táborokban, fenntartva a látszatot, Franciaországba és Irakba toborzott munkásokat. Ez a tevékenysége a valóságban a név szerinti létszámkimutatások elkészítését célozta,⁷⁷ amelyek minden bizonnyal valamilyen úton eljutottak a katonai attaséhoz vagy a főkonzulátusra. Mások is segítették az evakuáció lebonyolítását. A Lengyel Légionisták Szövetsége⁷⁸ elnevezésű szervezet tagjai néhány la-

---

seket táplált a lengyelek iránt.” Később kiemeli Keresztes-Ficher Ferenc belügyminiszter érdemeit is.

⁶⁹ Baló Zoltán (1883–1966) nyugállományból visszahívott ezredes. 1939. szeptember 23. – 1943. október 30. között a honvédelmi minisztérium 21. osztályának vezetője. Az osztály a működését 1939. szeptember 23-án kezdte meg. HL HM Eln.A-1939-50770.

⁷⁰ Visszaemlékezése nem található a HM Eln. 21. osztály iratanyagában. Azt Baló Magdolna bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki.

⁷¹ IPiMS B.I.119./A. Gen. bryg. Stefan Dembiński: Sprawozdanie z okresu 21. IX. 1939 – 24. IV. 1940. 3.

⁷² Uo.

⁷³ gr. Károlyi Józsefné sz. gr. Weinckheim Margit (1892–1964)

⁷⁴ Odeschalci hercegné, azaz hg. Odeschalchi Károlyné sz. gr. Andrassy Klára (1898–1941) Dubrovnikban bombatámadás áldozata lett a jugoszláv–német háború idején. Többször vitte Rómába a katonai képviselőt postáját, amit onnan lengyelek továbbítottak Párizsba.

⁷⁵ Andrassy Ilona (1917–1990), édesanyja a lengyel Choloniańska grófnő. A sors paradoxona, hogy ő, aki annyi rászorulón önzetlenül segített, még rosszabb sorsra jutott. A budapesti „osztályidegenek” kitelepítésekor a hortobágyi internálótáborba zárták. Végakarata szerint hamvait a családi sírboltban, Krasznahorkán helyezték nyugalomba. Korábban megjelent forrásközleményem 59. sz. jegyzetében tévesen adtam meg születési és halálozási évszámát. Vö.: Varga E. László: *Részlet Jan Emisarski volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból, 1938–1940.* Hadtörténelmi Közlemények, 114. évf. (2001) 4. sz. 662–668.

⁷⁶ Weiss Edit (1899–1967), igazgatósági tag a Weiss Manfréd Acél és Fémművek Rt.-nél, a Weiss Manfréd Repülőgép és Motorgyár Rt.-nél, földbirtokainak értéke 1943-ban 7 452 471 pengő volt.

⁷⁷ HL HM Eln.-21-1940-42925. Baló ezredes figyelmeztette a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot, hogy ezt a tevékenységét ne folytassa. HL HM Eln.21-1940-7099.

⁷⁸ Az I. világháború idején k. u. k. alárendeltségben harcoló lengyel légiók magyar önkénteseinek szervezete Budapesten. Vezetője Miklósi Ferdinánd Leó (1889–1968). A szövetség bejegyzését a

kást biztosítottak az evakuálandó katonáknak Budapesten.⁷⁹ A bizottság a belügyminisztérium menekültügyi kormánybiztosával, Antall Józseffel együttműködve szervezett meg a magyar–jugoszláv határ mentén néhány polgári menekülttábor, amelyek áteresztő táborokként működtek. Salamon Rácz Tamás⁸⁰ volt az Evakuációs Iroda és a Menekültügyi Bizottság közötti együttműködés lelke. Ütközött a rendőrséggel, a vezérkari főnökség 2. osztályával, nehéz helyzetekben mentette az evakuációs bázist és az egész áteresztő apparátust.⁸¹ Dóró Gábor, a magyar–lengyel cserkéször vezetője tiszteket hozott ki az internáló táborokból, arra hivatkozva, hogy azok cserkészek.⁸²

A bajok akkor kezdődtek, amikor az evakuációs iroda egyik munkatársát, a Dohnal fedőnéven tevékenykedő Jan Kornaus ezredest⁸³ 1940. július 5-én letartóztatták⁸⁴ a magyar hatóságok. Megtalálták nála a Párizsban székelő lengyel kormány hadügyminiszteréhez és első helyetteséhez 1940. május 13-án és 28-án írott jelentéseket.⁸⁵ A szöktetésekről – a lengyelek evakuációnak nevezték – a magyar belügyi és katonai szervek eddig is tudtak, s német tiltakozásra így vagy úgy közbe is léptek. Most azonban a jelentésből feketén-fehéren kiderült az evakuáció sok részlete. A jelentések bírálták a magyar szerveknek az evakuációhoz való viszonyát is – az utókor történésze szerint alaptalanul. A jelentésben Kornaus a „magyaroknak később benyújtandó számláról” is ír. Jellemző Emisarskinak Baló és

---

belügyminisztérium többször is elutasította, ez csak 1939 februárjában Emisarski katonai attasé és Orłowski lengyel követ kifejezett kérésére történt meg.

⁷⁹ IPiMS B.I.119/A. Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 7.

⁸⁰ Uo. 11. Salamon Rácz Tamás (1911–?) gépészmérnök. A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság titkára. 1945 után a magyar kormány iparügyi államtitkára. Hozzájutott az idegenrendészeti hatóság pecsétjéhez, melynek segítségével igazolásokat, engedélyeket készített. Részt vett az evakuációban. Zaránski főkonzul autójával a jugoszláv határra vitte az evakuáló lengyel katonákat. Katonai híltenség miatt 1941-ben hét hónapi börtönbüntetésre ítélték. A londoni emigrációban működő lengyel kormány 1942-ben a kardokkal ékesített Arany Érdemkereszttel tüntette ki, amelyet 1947-ben kézbesítettek számára. 1999-ben a lengyel kormánytól a „Hála Emlékérem 1939–1999” plakettet kapta.

⁸¹ IPiMS B.I.119/A. Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 11.

⁸² Dóró Gábor (Sędziszów, 1893 – Budapest, 1979) tanár, cserkésztsiszt. 1945 után tanfelügyelő, az út-törő mozgalomban tevékenykedett. A háború alatt a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság titkára. 1939–1940-ben kihozott a katonai internálótáborokból 500 fiatal és 42 felnőttet (tiszteket) azzal az indoklással, hogy cserkészek. Teleki utasítására Bartha honvédelmi miniszter úgy rendelkezett, hogy akiket Dóró kikér a táborokból, azokat ki kell adni. Szoros kapcsolatot tartott Emisarski alezreddessel, a lengyel katonai attaséval, ami arra mutat, hogy Dóró részt vett a lengyel katonák illegális evakuációjában. Antall József segítségével Lengyel Ifjúsági Tábor (cserkész-tábor) hozott létre Szikszón és Somlószőlősen. Kispesti lakásában lengyel dokumentumokat, tiszti ruhákat, személyeket rejtgetett. 1948-ban lengyel Arany Cserkész Érdemrenddel, 1976-ban a lengyel kormány Arany Érdemkereszttel tüntette ki. Lásd róla: *Elfeledve. Polonia Węgierska*, 7. évf. (2001) 1. sz.; Morvai István: *Kincsek formálója és őrzője. Pedagógusok Lapja*, 32. évf. (1976) március 20., Lagzi, István: *Gábor Dóró. Tygodnik Demokratyczny*, 28. (1980) nr. 14.; uő.: *Dóró Gábor. Lengyelország*, 15. évf. (1977) 8. sz.; uő.: *Ki volt Dóró Gábor? Napjaink*, 1980. 4. sz.

⁸³ Jan Kornaus vezérkari ezredes. 1939. december 12-én kapott beutazási vízumot Magyarországra mint a belgrádi követség diplomáciai futára, Jan Dohnal fedőnév alatt. Tartózkodási engedélye lejárt után Magyarországon maradt, bekapcsolódott az evakuáció munkájába. 1940. július 5-én tartóztatták le. Lásd: Lagzi István: *Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–41*. Poznań, 1987. 164–165.; MOL K150. A belügyminisztérium általános iratai. 1939–1940-IX. 15. tétel nélküli iratok.

⁸⁴ Kornaus személyével, tevékenységével és letartóztatásával kapcsolatos iratokat lásd: HL HM Eln. 21-1940-36257; 38066; 39389; 23695.

⁸⁵ HL HM Eln. 21-1940-23695. alapszámon Dr. Kornaus vezérkari ezredes jelentései a honvédelmi miniszternek és helyettesének Párizsba. Budapest, 1940. május 13., május 28. A magyar nyelvű fordítás gépirati másodpéldánya. Az eredeti lengyel nyelvű nincs mellékelve.

Ujszászy ezredesekkel fenntartott viszonyára, hogy ezt a jelentést Emisarski elolvashatta.⁸⁶ A jelentés magyar fordítását⁸⁷ kétségkívül megütközéssel vehette kézbe Baló ezredes, aki nek az internáltak a legtöbbet köszönhették.

1940-ben a tavasz beálltával az illegális evakuáció újra nagymértékben folytatódott. Április 24-én Dembiński tábornok V. ker. Tükör u. 2. szám alatti irodájában a belügyminisztérium közegei és egy honvéd főhadnagy a budapesti I. hadtestparancsnokságtól házkutatást tartottak. Lefoglalták az ott található iratokat, pénzt, és közölték az iroda helyettes vezetőjével, Bastgen őrnaggyal, hogy az irodát bezárják, mindenkinek távoznia kell. A házkutatásról a honvédelmi minisztérium 21. osztályának nem volt tudomása. A lengyel őrnagy megkérdezte a házkutatást végzőket, van-e írásbeli parancsuk. A magyar főhadnagy kinyitotta a revolvértáskáját, melyre a kezével ráütve kijelentette: „Das ist mein schriftlicher Befehl.”⁸⁸ Igazolni sem kívánta magát, hanem helyette kijelentette: „Das ist eine höhere Abteilung.”⁸⁹ Közben megérkezett a helyszínre Emisarski, akinek jelenlétében a főhadnagy kijelentette, hogy az eljárás félreértésen alapult, a parancsot visszavonták, a helyiség szabad, mindenki dolgozhat tovább.⁹⁰ A házkutatás másnapján Dembiński tábornokot vidékről alárendeltjei tájékoztatták, hogy a hadtestparancsnokságok megtiltották a közte és az internálótáborok rangidősei közötti kapcsolattartást.⁹¹ Ugyanezen a napon a kormányzó környezetéből valaki arra figyelmeztette őt, hogy április 26-ra már kiadták ellene a letartóztatási parancsot.⁹² Teleki miniszterelnök a vején, Zichy Nándor grófon keresztül adta tudtára, hogy a kialakult helyzetben a tábornok tegye azt, amit jónak lát.⁹³ Ezután döntött a távozás mellett és 1940. április 25-én négy tisztjével együtt elhagyta Magyarországot. Belgrádon keresztül Franciaországba érkezett.

Két nap múlva a honvédelmi miniszter helyettese Emisarskit tette felelőssé azért, hogy a Dembiński iroda tisztjei legkésőbb május 1-jéig internálótáborban jelentkezzenek.⁹⁴ Ellenkező esetben megtorlást helyezett kilátásba a táborokkal szemben. Április 29-én a honvédelmi minisztérium 21. osztálya beszüntette a Dembiński-iroda és a hadtestösszekötő tisztek működését.⁹⁵

A tábornok szökéséért a magyar külügyminisztérium szerint is Emisarski volt felelős, mert ő állítólag becsületszavát adta, a szökés nem fog bekövetkezni. Ennek következtében Vörnle János, a külügyminiszter állandó helyettese Orłowski követ értésére adta, hogy a

⁸⁶ Csak azt közli, hogy bizalmas úton néhány napra megkapta a jelentést „a magyaroktól”, de a személy nevét nem adja meg. IPiMS B.I.119/A. Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 13.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Ez az én írásbeli parancsom.

⁸⁹ Ez egy magasabb ügyosztály.

⁹⁰ HL HM Eln. 21-1940-21426. Házkutatás Dembiński tábornok irodájában. Csatolva az iroda két beosztottjának, Giza ezredesnek és Zóltaszek rendőr ezredesnek a panaszáról a HM 21. osztálynál felvett jegyzőkönyv.

⁹¹ IPiMS B.I.119/A. Dembiński: Sprawozdanie, 2.

⁹² Uo.

⁹³ HL HM Eln. 21-1940-23695. Kornaus vezérkari ezredes jelentése a hadügyminiszter-helyettesnek Párizsba, 1940. május 28.

⁹⁴ HL HM Eln. 21-1940-22535. Távmondat a pasaréti gyűjtőtábor-parancsnokságnak, 1940. április 26. Másnap Emisarski jelentette Barabás Emil altábornagynak, a honvédelmi minisztérium I. főcsoportfőnökének, hogy utasította a tiszteket a pasaréti táborba való bevonulásra. HL HM Eln. 21-22527.

⁹⁵ Minden hadtest területén, ahol internálótáborok voltak, a hadtestparancsnokságon volt egy referens magyar tiszt és egy lengyel nemzetiségű összekötő tiszt. Ez utóbbiak működését szüntették be. HL HM Eln. 21-1940-15932. Dembiński tábornok utódjának kinevezése után helyreállították az összekötő tisztek működését. Az utód Marian Steifer vezérkari ezredes lett.

magyar kormány véleménye szerint a katonai attasénak mielőbb el kell hagynia az országot.⁹⁶ A követ nem ismerte el, ahogy Vörnle állította, hogy a katonai attasé becsületszavát adta volna. 1940. május 3-án Emisarski jelentkezett a honvédelmi minisztérium Elnöki B osztály attasé alcsoport vezetőjénél, akinek tudomására hozta, hogy nem érzi magát felelősnek a történekeért, ő garanciát nem vállalt. Szerinte a tábornok a magyar arisztokráciával fenntartott kapcsolatainak köszönhetően, hogy útlevelet kapott.⁹⁷ Az esetből a szükséges következményeket levonva Emisarski kérte a honvédelmi minisztérium állásfoglalását, hogy további sorsára vonatkozóan őt értesítsék.⁹⁸ Megfigyelték, telefonját lehallgatták, igazoltatták az irodájában megfordulókat. 1940. május 18-án hajnalban házkutatást tartottak nála. A házkutatást végzőknek nem volt írásbeli engedélyük a külügyminisztériumtól, ezért Emisarski ott helyben tiltakozott,⁹⁹ majd Jerzy Szczeniowski követségi titkár a külügyminisztériumban panaszt tett.¹⁰⁰

A katonai attasé helyzete, további magyarországi működése akkor vált igazán kérdésessé, amikor Günter Krappe vezérkari ezredes, német katonai attasé 1940. július 17-én átiratban értesítette¹⁰¹ Barabás Emil altábornagyot, a honvédelmi minisztérium I. főcsoportfőnökét, hogy „bizonyos magyar körök hallgatólagos tudtával a lengyel internáltak megszöknek Franciaországba”. Ezt a németek eddig is tudták, de nem volt a kezükben bizonyíték. A *Wehrmacht* franciaországi hadműveletei során német hadifogságba esett lengyel katonák kihallgatásakor azonban fény derült a magyarországi evakuáció részleteire.¹⁰²

A vezérkari főnökség 2. defenzív alosztálya azzal vádolta Emisarskit, hogy egy tankpuska terveit kívánta megszerezni egy honvéd őrmesteren keresztül, aki ezért 1000 pengőt kapott volna, és ezt jegyzőkönyvileg elismerte.¹⁰³ Emisarski írásban tiltakozott.¹⁰⁴ Hiába, mert további magyarországi működését nem látták kívánatosnak. Az osztályvezető újabb átiratban azt kérdezte a külügyminisztériumtól, hogy mit tettek és mit szándékoznak tenni az Emisarski-ügyben.¹⁰⁵

További vádpont volt ellene, hogy 1940 júliusában Belgrádban járt, s ott az angol követsegen 300 000 dinárt vett át egy Magyarországon felállítandó, a németek ellen dolgozó

⁹⁶ MOL K 63 Küm.pol.-1940 – 17/7-2331. Napi jelentés az Orłowski–Vörnle-megbeszélésről, 1940. május 1.

⁹⁷ HL HM Eln.B.-1940-24172 sz. melléklete. Emlékeztető az Emisarski–Dembínski-ügyről. 1940. május 3. Emisarski tévesen említi útlevelet, mert az mindig Dembinskinél volt. Kiutazó vízumról van szó, amit a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságnál Borsiczky Sándor rendőrtanácsostól kaphatott, aki lengyelbarát volt.

⁹⁸ Uo. Emisarski arra volt kíváncsi, meddig maradhat Magyarországon.

⁹⁹ Emisarski a házkutatás alatt érkezett az irodába.

¹⁰⁰ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7 sz.n. Másolat. Napi jelentés a Szczeniowski-Ghyczy megbeszélésről, 1940. május 18.

¹⁰¹ HL HM Eln.-21-1940-44177. Másolat. Az irat a HM 21. osztályhoz érkezett 1940. augusztus 3-án. Kiderül belőle, hogy a szöktetések a lengyel főkonzulátuson szervezik. (Itt működött az evakuációs iroda.)

¹⁰² Uo. Az átirat melléklete Bojek Josef páncélos katona kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.

¹⁰³ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4475. Ujszászy ezredes, a vkf. 2. osztály vezetője bizalmas átirata a külügyminisztériumnak. 36.921/el.n. vkf.2.D. 1940. sz., 1940. augusztus 2. Orłowski követ és Ghyczy külügyminisztériumi politikai osztályvezető 1940. augusztus 17-én lezajlott megbeszélésen a követ tankehláritó ágyúról beszélt. MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4477.

¹⁰⁴ IPIMS, KOL 207/6/15. Dátum nélküli gépirati másodpéldány Emisarski sk. aláírásával, francia nyelven.

¹⁰⁵ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4446. Ujszászy ezredes, a vkf. 2. osztályának vezetője bizalmas átirata a külügyminisztériumnak. 36.921/el.n. vkf.2.D. 1940. sz., 1940. augusztus 8.

szabotázsszervezet létrehozására.¹⁰⁶ Ez nem felelt meg a valóságnak. Emisarski pontosan tisztában volt azzal, hogy mit engedhet meg magának és mit nem. Való igaz, hogy minden hónapban Belgrádba utazott, hogy az evakuációt az ottani lengyel katonai attaséval összehangolja, azonban az ott átvett pénzt arra a célra kapta, hogy Magyarországról evakuáló katonáknak dinárban és dollárban adjon ellátmányt, hogy útjukat Jugoszláviából folytassák Franciaországba.

A körülmények azt sugallták Emisarskinak, hogy fel kell készülnie arra, hogy a magyar hatóságok bármelyik pillanatban kiutasítják. 1940. július 22-én Londonba küldött számjeltáviratában kért erre vonatkozó utasítást.¹⁰⁷

A kiutasítás 1940. augusztus 17-én be is következett. Ghyczy Jenő, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője arra kérte Orłowski követet, hogy Emisarski rövid időn belül hagyja el az országot.¹⁰⁸

A döntés ismeretében fel kellett számolni hivatalát, raktárban elhelyezni bútorait, ami kétségekívül időbe tellett.¹⁰⁹ Az attaséi levéltárat Belgrádon keresztül diplomáciai úton Londonba szállították. A pénztárat¹¹⁰ és a legfontosabb miniszteri utasításokat Zaránski főkonzultnak adta át. A titkos propaganda és az evakuációs sejt itt maradt, tovább működött. A rádió adó-vevőt a követségen hagyta, a számjeleket a belgrádi lengyel katonai attaséna adta át. Ujszászy István ezredeshez feltehetően utolsó, elutazása előtti időszakban, 1940 augusztusában vagy szeptember elején írt levelében határozottan állítja, hogy nem kémkedett, továbbá „sem a lengyel hatóságok, sem én mint katonai attasé, nem engedhetjük, hogy a magyar közvélemény azt higgye, Lengyelország katonai képviselője Magyarország ellenségének ügynöke lenne”.¹¹¹ Lehetséges, hogy a szóban forgó tankpuska terveinek megszerzése alaptalan vád volt ellene, csak ürügyül szolgált, hogy jelezzék neki: *persona non grata*. Másfelől tény, hogy a katonai attasék feladata a hírszerzés. A kiutasítottak akkor is tiltakozni szoktak, ha a kiutasítás tárgyát képező cselekményt elkövették. A valósághoz azonban az is hozzá tartozik: a fogadó ország privilégiuma, hogy eldöntse: az adott katonai attasé hivatali működése során mikor, mit minősít „kémtevékenységnek”, ami alapul szolgálhat a kiutasításhoz. A vonatkozó iratok hiányában a kérdés nem dönthető el.

A vezérkari főnökség 2. osztályának vezetőjével egyeztetette elutazásának időpontját,¹¹² amelyet 1940. szeptember 14-ére tűztek ki. Tisztában volt vele, hogy a németek nyomására

¹⁰⁶ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4627. Ujszászy ezredes, a vkf. 2. osztályának vezetője bizalmas átírata a külügyminisztériumnak. 37.819/eln. vkf.2.D. 1940. sz., 1940. augusztus 13.

¹⁰⁷ IPiMS A.XII.63/1. Emisarski 2765 sz. számjeltávirata Londonba a vkf. 2.osztályához. (a levéltári példányon címzett nem szerepel).

¹⁰⁸ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4447. Napi jelentés az Orłowski–Ghyczy-megbeszélésről, 1940. augusztus 17., és Emisarski 2854. sz. számjeltávirata Londonba (a levéltári példányon címzett nem szerepel). IPiMS A.XII.63/1.

¹⁰⁹ MOL K 63 Küm.pol.-1940-17/7-4626. Napi jelentés az Orłowski–Ghyczy-megbeszélésről, 1940. augusztus 23.

¹¹⁰ 1940. július 6-án az Evakuációs Iroda pénztárában volt: 4200 dollár készpénzben, 500 dollár aranyban, 135 000 jugoszláv dinár, 43 000 pengő és segélyezésre előírányzott 60 000 pengő, valamint 150 000 lei. IPiMS A XII.63/1. Emisarski 2720 és 2721 sz. számjeltávirata Londonba (a levéltári példányon címzett nem szerepel). 1940. augusztus 9-én további 9000 dollár érkezett Londonból. Uo. 2828 sz. számjeltávirat.

¹¹¹ IPiMS Kol 207/6/15. (Emisarski hagyaték) Emisarski alezredes levele Ujszászy ezds-nek a vkf. 2. osztály vezetőjének. Gépirat, 2. Emisarski s. k. aláírásával, dátum nélkül.

¹¹² HL HM Eln. B-1940-54928. Emisarski és a francia katonai attasé segédtisztjeinek vendéglátása, 1940. szeptember 21.

kell elhagynia budapesti állomáshelyét.¹¹³ Búcsúkérését,¹¹⁴ hogy Bastgen őrnagyot – akit időközben a siklósi tiszti büntetőtáborba utaltak – bocsássák szabadon, teljesítették.¹¹⁵ Ma, évtizedekkel később is bizonyára meglepetéssel olvassa az olvasó, hogy a honvédelmi minisztérium Elnöki B osztálya ebédet adott a tiszteletére.¹¹⁶ Egy kiutasított katonai attasé tiszteletére, akit kémtevékenységgel vádolnak – tehát ellenségnek tekintenek –, búcsúvacsorát adnak. Különös dolog. Alighanem egyedülálló a katonapolitikai történelemben. A magyar katonai hatóságok ezzel akarták tudatni vele – és talán üzenet is volt ez a lengyel kormánynak Londonba –, hogy a kiutasításnak meg kellett történnie. A „meg kellett” alatt a német nyomást kell érteni, s ezt Emisarski is jól tudta.

Azzal a jóleső érzéssel hagyhatta el Magyarországot, hogy fő feladatát – minél több katonai evakuálását a Franciaországban alakuló lengyel hadsereghez – teljesítette. Hatezer főt útlevelemmel és kiutazási vízummal vonaton, míg húszezret a zöldhatáron át, illegálisan juttatott ki.¹¹⁷ Ebben segítségére volt az átlagot jóval meghaladó általános műveltsége, nyelvtudása, katonai tapasztalata és nem kevés diplomáciai érzéke is.

Franciaország veresége után az evakuációt a lengyel kormány saját anyagi nehézségei következtében végleg be kívánta szüntetni.¹¹⁸ Ennek ellenére az lassabb tempóban és már nem Franciaországba, hanem Szíriába és Palesztinába folytatódott egészen 1941. április elejéig, a német–jugoszláv háború kitöréséig.

Magyarországot elhagyva Emisarskit Egyiptomba vezényelték, ahol a Kárpáti Önálló Lövészdandár alárendeltségébe tartozó Tiszti Légio megszervezője, első parancsnoka (1940. december 2. – 1941. március 30.), majd parancsnok-helyettese (1941. március 30. – 1941. november 25.) lett. Londonba történt vezénylése után csapatgyakorlaton volt az ejtőernyős dandárban és az 1. páncélos hadosztályban, majd állandó beosztásban a lengyel hadsereg szabályzszerkesztő bizottságának helyettes elnöke 1944-ig. A II. világháború befejezése előtt ezredessé lépett elő. 1944–1945-ben a Skóciában, Invergordonban állomáso-

¹¹³ Ezt Orłowski követ állította a magyar külügyminisztériumban 1940. augusztus 17-én, amit Ghyczy, a politikai osztály vezetője megcáfolta. Emisarski 2853. sz. számjeltávirata a londoni, belgrádi, bukaresti és isztambuli lengyel katonai attaséknak, 1940. augusztus 17-én. IPiMS A.XII.63/1.

¹¹⁴ HL HM Eln.-21-1940-52484.

¹¹⁵ Bastgen őrnagy (a II. világháború előtt hat évvel kilépett a hivatásos tiszti állományból) követségi irodai tisztviselőként volt bejelentve a külügyminisztériumban Budapesten. HL HM Eln. 21-1940-47110. 1940. július 6-án tartóztatták le, a naprágyi büntetőtáborba utalták. HL HM Eln.-21-1940-36257. 1940. július 25-én a tábor feloszlásának következményeként Siklósrá szállították. HL HM Eln.-21-1940-41102. Siklósról szabadult. HL HM Eln. B-1940-52484. Csáky külügyminiszter kérelmére bocsátották szabadon. HL HM Eln.-21-1940-58126.

¹¹⁶ HL HM Eln. 21-1940-54928. Az ebéd költsége 239,06 pengő volt.

¹¹⁷ 1940. július végén Magyarországon tartózkodott még 9415 internált, ebben 1331 tiszt, 188 tisztjelölt, 2999 altiszt, 4897 fő legénység. IPiMS A.XII.63/3. Marian Steifer vezérkari ezredes – az internált lengyel katonák képviselője vezetője, Dembiński dandártábornok utóda – jelentése. Baló ezredes nyilvántartása szerint 1939. november 1. – 1940. augusztus 1. között az internált lengyel katonák létszámcsökkenése 26 909 fő, a még itt tartózkodók száma 1940. augusztus 1-jén 8487 fő, ebben 1829 tiszt, 6362 legénység, 89 polgári, 321 nő, 24 gyermek. HL HM Eln. 21-1943 sz.n. 6116/a. cs. Baló hagyaték, növ. napló sz. 53/1963. Az evakuáció és Dembiński tábornok irodájának fenntartása összesen 360 000 US dollárt emésztett fel. IPiMS B.I.119/A Emisarski: Ewakuacja z Węgier, 14.

¹¹⁸ A lengyel kormány 1940. július 6-i és 8-i ülésén határozta el a magyarországi evakuáció beszüntetését. Zaleski külügyminiszter 10. sz. számjeltávirata a budapesti követnek, 1940. július 12. Instytut im. Józefa Piłsudskiego, New York, AO. Leon Orłowski iratai V/4/C-D T.18. Másolat. (Hivatalos másolat a szerző birtokában.) Marian Steifer vezérkari ezredes, a lengyel internáltak képviselője már 1940. július 2-án értesítette Baló ezredest, hogy a lengyelek szökési kísérletei beszüntetendők, a hazájukba visszatérni kívánókat ebben nem kell megakadályozni. HL HM Eln.21-1940-36953.

zó lengyel 4. gyaloghadosztály alárendeltségébe tartozó 8. lövészdandár parancsnokhelyetese. 1945. május 15-én átvezényelték a lengyel hadsereg kiképzési és előkészítési hadtestéhez¹¹⁹ (*Polski Korpus Przynsposobienia i Rozmieszczenia – Polish Resettlement Corps*). Ez volt utolsó szolgálati helye, ahol 1948. szeptember 17-én fejezte be harminchárom éven át tartó katonai pályafutását. Annyi tiszt- és katonatársához hasonlóan nem tért haza, Londonban telepedett le.

1946-ban a lengyel hadsereg vezérkari főnöke mellett működő Hadtörténeti Bizottság részére, parancsra elkészített szolgálati jelentésben összefoglalta a magyarországi evakuáció történetét.¹²⁰ Unokájának ajánlva 1982-ben, nyolcvanhat éves korában megírta emlékiratait.¹²¹ Targyilagos szemléletét, a benne foglalt tényeket, adatokat a levéltári iratok igazolják.

Galíciában I. Ferenc József császár és király alattvalójaként kezdődött életútja emigrációban ért véget a ködös Albionban. 1986. február 15-én kilencven éves korában halt meg Londonban. Halálával a lengyel hadsereg sokat tapasztalt, kiváló tisztje távozott az élők sorából, aki hűen szolgált a II. Lengyel Köztársaságot. Magyarországi működése alatt is szem előtt tartotta a lengyel tisztek kardjára rávéssett két szót: becsület és haza.

---

¹¹⁹ A hadtestben a Lengyelországba hazatérni nem kívánó katonai személyeket készítették elő a polgári életre. Maradtak Angliában is, sokan az amerikai földrész országaiban telepedtek el. A tábor fenntartásához a brit kormány biztosította a pénzügyi fedezetet. 1946 augusztusában állították fel, 1949 októberében feloszlatták.

¹²⁰ IPiMS B.I.119/A jelzetszám alatt. Ebben felhasználta a működése során keletkezett iratokat, noha azokat nem jelölte, mert hivatalos jelentést írt, nem tanulmányt.

¹²¹ IPiMS Kol. 207. Emisarski hagyatéék. A budapesti működésre vonatkozó részt lásd: Varga: *Részlet Jan Emisarski volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból*, id. mű.